

ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური გავლენა მასობრივ ცნობიერებაზე

რამაზ ჩიჩუა¹

<https://doi.org/10.61446/pa.3.2025.10292>

აბსტრაქტი

სტატია მიმოიხილავს ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური გავლენის მექანიზმებს, რომლებიც თანამედროვე ჰიბრიდული საფრთხეების პირობებში მიზანმიმართულად გამოიყენება მასობრივი ცნობიერების მანიპულაციისთვის. ნაშრომში ხაზია გასმული, რომ ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური გავლენა თანამედროვე საზოგადოების ერთ-ერთი ყველაზე პრობლემური და აქტუალური საკითხია. გლობალური მედიის, ციფრული კომუნიკაციის, სოციალური ქსელებისა და ალგორითმული ეკოსისტემების სწრაფი განვითარება ქმნის გარემოს, სადაც მოსახლეობის ცნობიერებაზე ზემოქმედება ხდება უწყვეტი, მრავალარხიანი და ხშირად უხილავი ფორმებით. სტატია მიმოიხილავს ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური ზეგავლენის არსს, მისი გამოყენების მექანიზმებს, მასობრივი ცნობიერების თავისებურებებს, ასევე იძლევა ანალიზს, თუ როგორ ფორმირდება საზოგადოებრივი განწყობები, მასობრივი ქცევები და კულტურულ-პოლიტიკური ორიენტაციები ინფორმაციული ზეწოლის პირობებში.

სამხედრო-მეცნიერული ანალიზის ფარგლებში დაინტერესების საგნად იქცევა ინფორმაციული ოპერაციების სტრუქტურა, მათი გზავნილების მოდელირება, ფსიქოლოგიური ზემოქმედების სამიზნე ჯგუფების იდენტიფიცირება და სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართულ სტრატეგიებში მათი ინტეგრირება. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა თავდაცვის სფეროში არსებული მოწყვლადობის წერტილებს: ინსტიტუციური ნდობის დაქვეითებას, სამხედრო სტრუქტურების დისკრედიტაციას, კრიტიკული ინფრასტრუქტურის შესახებ დეზინფორმაციას და სამხედრო პერსონალზე ფსიქოლოგიური ზეწოლის ფორმებს. სტატიაში წარმოდგენილია ჰიბრიდული საფრთხეების ზრდის ტენდენციები, ინფორმაციული შეტევების ტიპოლოგია და სუსტი წერტილების ანალიტიკური მოდელი. კვლევა ასკვნის, რომ ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური საფრთხეების წინააღმდეგ მდგრადობის ფორმირება სახელმწიფოს თავდაცვისუნარიანობის აუცილებელი კომპონენტია და მოითხოვს ინტერდისციპლინურ, სისტემურ და სტრატეგიულ მიდგომას.

საკვანძო სიტყვები: ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური გავლენა, მასობრივი ცნობიერება, ფსიქოლოგიური ზეგავლენა.

¹ სსიპ დავით აღმაშენებლის სახელობის საქართველოს ეროვნული თავდაცვის აკადემიის მოწვეული სპეციალისტი, სოციალურ მეცნიერებათა აკადემიური დოქტორი.

Informational-Psychological Impact on Mass Consciousness

Ramaz Chichua²

Abstract

The article reviews the mechanisms of informational-psychological influence, which are purposefully used to manipulate mass consciousness in the conditions of modern hybrid threats. The paper emphasizes that informational-psychological influence is one of the most problematic and urgent issues of modern society. The rapid development of global media, digital communication, social networks and algorithmic ecosystems creates an environment where the impact on the consciousness of the population occurs in continuous, multi-channel and often invisible forms. The article reviews the essence of informational-psychological influence, the mechanisms of its use, the features of mass consciousness, and also provides an analysis of how public attitudes, mass behavior and cultural-political orientations are formed under conditions of informational pressure.

Within the framework of military-scientific analysis, the structure of information operations, modeling of their messages, identification of target groups for psychological impact and their integration into strategies directed against the state become subjects of interest. Special attention is paid to the points of vulnerability in the defense sector: decline in institutional trust, discrediting of military structures, disinformation about critical infrastructure and forms of psychological pressure on military personnel. The article presents the growth trends of hybrid threats, the typology of information attacks and the analytical model of weak points. The study concludes that the formation of resilience against information-psychological threats is a necessary component of the state's defense capability and requires an interdisciplinary, systemic and strategic approach.

Keywords: Informational-psychological influence, mass consciousness, mass consciousness, psychological influence.

² Invited specialist of Bachelor's Program of LEPL David Aghmashenebeli National Defence Academy of Georgia
Academic Doctor of Social Sciences

შესავალი

21-ე საუკუნეში ინფორმაციის წარმოება, გავრცელება და მიღება ისეთი ტემპით ვითარდება, რომ ნებისმიერი ინდივიდი ყოველდღიურად ექვემდებარება უზარმაზარ ნაკადს - ახალ ამბებს, გრაფიკულ მასალებს, რეკლამებს, სოციალური ქსელების პოსტებს და ალგორითმულად შერჩეულ კონტენტს. ამ პროცესში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური გავლენა, როგორც მეთოდი, რომელიც მიზნად ისახავს ჯგუფური აზროვნების, განწყობებისა და ქცევის მიმართულების შეცვლას.

აღსანიშნავია, რომ ინფორმაციული ეპოქის განვითარებამ ინდივიდუალური და მასობრივი ცნობიერების ფორმირების პროცესი რადიკალურად შეცვალა. თუ რამდენიმე ათწლეულის წინ საზოგადოება ინფორმაციის ძირითადად ერთმხრივი არხებით იღებდა ტელევიზიით, ბეჭდური მედიისა და რადიოს საშუალებით - დღეს ინფორმაციის ნაკადი მრავალარხიან, ინტარაქტიულ და მუდმივად ცვალებად სისტემად იქცა. ყოველი ადამიანი ყოველდღიურად იღებს ათასობით შეტყობინებას: ტექსტებს, სურათებს, რეკლამებს, ვიდეოებსა და სოციალურ პლატფორმებზე გავრცელებულ კონტენტს, რომელთა ნაწილი მიზანმიმართულად არის შექმნილი გარკვეული აზრის, განწყობის ან ქცევის გამოწვევისთვის.

ამ გარემოში განსაკუთრებული მნიშვნელობა იძენს **ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური გავლენის (IPV)** ფენომენი პროცესები, რომლებიც მიზნად ისახავს მასობრივი ცნობიერების მოდიფიცირებას ემოციური, კოგნიტიური ან ქცევითი ფაქტორების გამოყენებით. XXI საუკუნეში IPV-ს ინსტრუმენტები გაცილებით დახვეწილია: ალგორითმულად შერჩეული კონტენტი, „ფეიქნიუსი“, ვიზუალური მანიპულაცია, ნარატივების სტრატეგიული კონსტრუირება და სოციალური ქსელების „ვირუსული ეფექტი“ ქმნის ძალაუფლებრივ გარემოს, სადაც მედიას, პოლიტიკური ჯგუფებს, კორპორაციებს და სოციალური მოძრაობებს შეუძლიათ მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინონ საზოგადოებრივ აზრზე.

აღსანიშნავია, რომ თანამედროვე უსაფრთხოების გარემო დიდწილად იქმნება არა მხოლოდ ფიზიკური სამხედრო ძალის დემონსტრაციით, არამედ ინფორმაციული ზემოქმედებით, რომელიც ქვეყნების სტრატეგიული და საზოგადოებრივი

სტაბილურობის ერთ-ერთი ცენტრალური ელემენტი გახდა. ჰიბრიდული ომებისა და კოგნიტიური გავლენის ეპოქაში სახელმწიფოს უსაფრთხოება მეტად არის დამოკიდებული იმაზე, თუ როგორ აღიქვამს საზოგადოება მოვლენებს, საფრთხეებს და ეროვნული ინტერესების მნიშვნელობას.

სამხედრო მეცნიერებაში ფართოდ არის აღიარებული, რომ ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური ზეგავლენა (IPV) წარმოადგენს ისეთ იარაღს, რომელიც მიზნად ისახავს მოწინააღმდეგის მოსახლეობის, სამხედრო პერსონალის, პოლიტიკური ელიტისა და საერთაშორისო აუდიტორიის აზრის მანიპულირებას. თუ წარსულში საბრძოლო მოქმედებების ძირითადი მიზანი იყო ტერიტორიების დაკავება, დღეს მნიშვნელოვანი გახდა ცნობიერების სივრცის კონტროლი ადამიანების წარმოდგენების, განწყობებისა და შეფასებების მართვა.

ინფორმაციული შეტევები, დეზინფორმაცია, საზოგადოების პოლარიზება, ნარატივების კონსტრუირება და სახელმწიფოსადმი ნდობის შერყევა ხშირად ხდება სამხედრო ოპერაციების მომზადების ან მათი პარალელური კომპონენტი. ამიტომ საკითხი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ისეთი ქვეყნებისათვის, რომლებიც განიცდიან გარე ზეწოლას, დეზინფორმაციულ კამპანიებს ან უსაფრთხოების გამოწვევებს.

ამ სტატიის მიზანია გაანალიზოს, როგორ მოქმედებს ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური გავლენა ქვეყნის მასობრივ ცნობიერებაზე, რა შედეგები მოაქვს მას თავდაცვისუნარიანობისთვის და როგორ შეიძლება უზრუნველყოფილ იქნას საზოგადოების ინფორმაციული მდგრადობა და აგრეთვე გამოკვეთოს მისი აქტუალობა და ის, თუ რატომ წარმოადგენს ეს საკითხი ერთ-ერთ ყველაზე კრიტიკულ გამოწვევას თანამედროვე საზოგადოებისთვის.

ძირითადი ნაწილი

ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური გავლენა დღევანდელ უსაფრთხოების გარემოში წარმოადგენს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს კომპონენტს, რომელიც პირდაპირ განსაზღვრავს საზოგადოების მასობრივ ცნობიერებას, დემოკრატიული ინსტიტუტების მდგრადობას და სახელმწიფოს თავდაცვისუნარიანობას. თანამედროვე

ჰიბრიდული საფრთხეების პირობებში ინფორმაციული ოპერაციები ხშირად ბრძოლის პირველ ხაზად გვევლინება. მათი მიზანია საზოგადოების ემოციური, კოგნიტური და ქცევითი რეაქციების შენიღბული მართვა, რაც ეროვნული უსაფრთხოების სტრატეგიაში ერთ-ერთ ფუნდამენტურ გამოწვევად მიიჩნევა.

უნდა აღინიშნოს, რომ ფსიქოლოგიური ომი იწყება მასობრივ ცნობიერებაზე ზემოქმედების მიზნით და იყენებს მანიპულაციური ტექნიკის გაფართოებულ არსენალს, რომელიც მიზნად ისახავს საზოგადოებრივი აზრის მანიპულატორების მიერ საჭირო მიმართულებით ჩამოყალიბებას. ამ მიზნით გამოიყენება მოქალაქეების პროპაგანდისა და იდეოლოგიური დამუშავების სხვადასხვა მეთოდი. ფსიქოლოგიური ომის მიზანია მდგრადი შედეგის მიღწევა საზოგადოებრივი აზრის მანიპულატორების მიერ დადგენილი მიმართულებით ჩამოყალიბებაში, ქცევის ნიმუშების მდგრადი მექანიზმების ჩამოყალიბებით, რომელთა ზემოქმედებისას ქვეცნობიერში მოხდება დაგეგმილი (მოსალოდნელი) რეაქცია.

ასეთი შედეგის მისაღწევად აქტიურად გამოიყენება მასობრივი კომუნიკაციის, ინფორმაციისა და პროპაგანდის საშუალებები, რომელთა დახმარებითაც ხდება მასების გონებრივი ცნობიერების იდეოლოგიური დამუშავება დასავლეთის ან მეზობელი კოლონიის წარმომადგენლების შესაბამისი დამოკიდებულებების განსახორციელებლად, რომლებიც დაინტერესებულნი არიან იმ იდეების განხორციელებით, რომლებიც ადრე იყო ჩადებული მათ ქვეცნობიერში იმ ძალების იდეოლოგიების მიერ, რომლებიც აწარმოებენ ფსიქოლოგიურ ომს.³

ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური ზემოქმედება გათვლილია საზოგადოების კოლექტიური ცნობიერების შეცვლაზე და მისი პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებზე ზეგავლენაზე. სამხედრო სფეროში ასეთი ზემოქმედება გამოიყენება ოპერატიული დაზნეულობის შესაქმნელად, პოლიტიკური პოლარიზაციის გასაღრმავებლად და სტრატეგიული უპირატესობის მისაღებად.

ფსიქოლოგიური ომი, სამხედრო ტექნიკის გამოყენების ომებისგან განსხვავებით, საინფორმაციო მეთოდებით მიმდინარეობს, რაც შედეგად გაცილებით ეფექ-

³ K. Giles, „Handbook of Russian Information Warfare“. NATO Defense College, 2016.

ტურია აუდიტორიის მოცვის თვალსაზრისით და არ იწვევს მატერიალური რესურსების განადგურებას, რომელთა გამოყენება მოგვიანებით (გამარჯვების შემდეგ) საკუთარი მიზნებისთვის შეიძლება. ამიტომ, ტერმინოლოგიის სპეციფიკაში მცირე გამონაკლისის გარდა, ჩვენი აზრით, არ უნდა გავმიჯნოთ ფსიქოლოგიური ომის წარმოება ინფორმაციული ომისგან, რადგან ისინი არსებითად ერთი და იგივეა, რადგან ინფორმაცია, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ფსიქოლოგიური ომის წარმოების მთავარი მამოძრავებელი მექანიზმია.

ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური გავლენის არსი

ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური გავლენის მექანიზმები მოიცავს ისეთ სპეციფიკურ მეთოდებს, რომლებიც მიმართულია პიროვნული და ჯგუფური ქცევის შეცვლისკენ. თავდაცვის სფეროში ეს განსაკუთრებით აქტუალურია, რადგან მოწინააღმდეგე ძალები ცდილობენ შეასუსტონ საზოგადოების ნდობა სახელმწიფო ინსტიტუტების, სამხედრო სტრუქტურებისა და ეროვნული უსაფრთხოების კვადრატში. ძირითადი მიმართულებები მოიცავს:

- დეზინფორმაციას;
- ნარატივის კონტროლს;
- ინფორმაციული სივრცის შევსებას მიზანმიმართული მესიჯებით;
- მოწინააღმდეგის გადაწყვეტილების მიღების პროცესის დაბინდვას;
- საკუთარი საზოგადოების მხარდაჭერის უზრუნველყოფას.
- სოციალური ქსელების ბოტ-ქსელებით მანიპულაციას;
- ფსიქოლოგიური ოპერაციების (PSYOPS) განხორციელებას;
- კრიტიკული ინფრასტრუქტურის შესახებ ყალბი ცნობების გავრცელებას;
- panic framing-ის, შიშისა და მასობრივი ემოციური სტრესის გამოწვევას.

ინფორმაციული ზეგავლენა უკვე შეტანილია NATO-ს, აშშ-ის, ევროკავშირის და სხვა სტრატეგიულ დოკუმენტებში, როგორც უსაფრთხოების მთავარი გამოწვევა.

ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური ოპერაციების როლი თანამედროვე სამხედრო სტრატეგიაში

ინფორმაციული სტრატეგიები მჟღავნდება არა მხოლოდ ციფრულ სივრცეში, არამედ კულტურულ, სოციალურ და პოლიტიკურ გარემოებებში, რაც ქმნის რთული ტიპის ჰიბრიდულ ზემოქმედებას. თავდაცვის სამინისტროები და შესაბამისი სტრუქტურები ვალდებული არიან განავითარონ ისეთი კონტრზომები, რომლებიც შესაძლებელს გახდის როგორც სამხედრო პერსონალის ფსიქოლოგიურ მდგრადობას, ასევე ფართო საზოგადოების ინფორმაციული უსაფრთხოების დაცვას.

ინფორმაციული ოპერაციები ბოლო ათწლეულის განმავლობაში მნიშვნელოვნად გადაიზარდა ტექნოლოგიურად კომპლექსურ პროცესში.

თანამედროვე სამხედრო მკვლევართა შეფასებით, ინფორმაციული ზემოქმედება ტექნოლოგიურ დონეზე მრავალი სისტემის ინტეგრაციას მოითხოვს, მათ შორის:

ასიმეტრიული და ჰიბრიდული ომების პირობებში შეტევის პირველ საფეხურად ხშირად არ გამოიყენება სამხედრო ძალა — კონფლიქტი იწყება ინფორმაციულ-საგარეშო ზეგავლენით. მოწინააღმდეგის მთავარი ამოცანაა სამიზნე სახელმწიფოს ფსიქოლოგიური სტრუქტურის შერყევა:

- ნდობის დაშლა ინსტიტუტების მიმართ;
- სამხედრო ძალების ავტორიტეტის დაკნინება;
- მოსახლეობაში სტრესის, პანიკის ან აპათიის გამოწვევა;
- საზოგადოებრივი კონსენსუსის რღვევის სტიმულირება.

ეს მიდგომა ემყარება სამხედრო მეცნიერებაში კარგად ჩამოყალიბებულ პრინციპს - „გონების დომინირება სივრცისა და ძალის გარეშე“, რაც წარმოადგენს ბრძოლის ახალი თაობის ერთ-ერთ ძირითად მახასიათებელს.

კოგნიტიური ომი - თანამედროვე სამხედრო მეცნიერების ახალი განზომილებაა **კოგნიტიური ომი (Cognitive Warfare)** მიმართულია ადამიანის ცნობიერების, ქცევის, ემოციებისა და ინფორმაციის აღქმის კონტროლზე

მისი სტრუქტურა მოიცავს:

- **სენსორულ დონეს**-ვიზუალური და აუდიო მანიპულაციები;
- **ინფორმაციულ დონეს**-დეზინფორმაცია, პროპაგანდა, ნარატივების კონსტრუქცია;

- კოგნიტიურ დონეს-რწმენების, საზოგადოებრივი აზრის, გადაწყვეტილებების ფორმირების დაქვემდებარება;
- ქვევით დონეს-მასობრივი მოქმედებების პროვოცირება (ნებაყოფლობითი ან არაცნობიერი).

სამხედრო მეცნიერებაში ეს მიიჩნევა „ბურთულ ბრძოლის“ ყველაზე მაღალ საფეხურად, სადაც ბრძოლის ველი ადამიანების ცნობიერებაა.⁴

სამიზნე ჯგუფების სამხედრო-სოციალური განაწილება

ინფორმაციული ოპერაციები არასდროს არის ქაოტური — ისინი მიმართულია მკვეთრად განსაზღვრულ ჯგუფებზე, რომელთა დაზიანება კრიტიკულად ამცირებს სახელმწიფოს თავდაცვისუნარიანობას:

1. სამხედრო პერსონალი - მოტივაციისა და მორალის შესამცირებლად.
2. სამხედრო პერსონალის ოჯახები - ემოციური ზეწოლით ფსიქოლოგიური სტრესის შექმნა.
3. საზოგადოებრივი პოლიტიკური ჯგუფები – პოლარიზაციის გაღრმავება.
4. ინფორმაციულ-მედია სივრცე – ნარატივების გავრცელება ოპერატიულ დონეზე.
5. ქვეყნის საერთაშორისო პარტნიორები - სამხედრო-პოლიტიკური იზოლაციის მცდელობა.

ამ ჯგუფებზე ზეგავლენის ოპტიმიზაცია ხდება მონაცემთა ანალიტიკის, სოციალური ინჟინერიისა და ქვევითი მოდელების საფუძველზე.

ფსიქოლოგიური ოპერაციები (PSYOPS) და სამხედრო სფეროს სპეციფიკური მოწყვლადობა

- PSYOPS-ის მიზნები სამხედრო მეცნიერების მიხედვით იყოფა:
- Disrupt – მკვეთრი დესტაბილიზაცია (პანიკა, შიში, მცდარი შეხედულებები).
- Distract – ყურადღების გადატანა რეალური საფრთხეებიდან.
- Dismantle – ინსტიტუციური ნდობის რღვევა.
- Demoralize – მორალური მდგრადობის შემცირება სამხედრო ძალებში.

სამხედრო პერსონალიზებული შეტევები განსაკუთრებით საშიშია, რადგან მათ ახასიათებთ მაღალი სიზუსტე და მიზნობრივი ფსიქოლოგიური ეფექტი.

⁴ T. Rid, „Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare“. Farrar, Straus and Giroux, 2020.

კრიტიკული ინფრასტრუქტურის შესახებ დეზინფორმაცია

დეზინფორმაციის ერთ-ერთი ყველაზე ეფექტიანი ფორმაა კრიტიკული ინფრასტრუქტურის შესახებ ყალბი ცნობების გავრცელება:

- ენერგო-ობიექტებზე „შეტევების“ სიმულაცია;
- წყალმომარაგების სისტემების „დაზიანებების“ ყალბი კადრები;
- სამხედრო ბაზებზე მუმცარი ინციდენტების გაზვიადება;
- „გლობალური საფრთხეების“ გავრცელება, რომლებიც პანიკას იწვევს.

სამხედრო ანალიზი მიუთითებს, რომ ასეთი შეტევები იწვევს მაღალ ფსიქოლოგიურ სტრესს, რაც მოქმედებს არა მხოლოდ მოსახლეობაზე, არამედ ოპერატიულ გადაწყვეტილებებზე პასუხისმგებელ პირებზეც.

სამხედრო სტრატეგიული კომუნიკაციის (STRATCOM) მნიშვნელობა

ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური ზეგავლენის პირობებში STRATCOM ხდება:

- ეროვნული უსაფრთხოების უზრუნველყოფის ინსტრუმენტი;
- საზოგადოების ინფორმაციული მდგრადობის განმტკიცების მექანიზმი;
- კრიზისულ სიტუაციებში ინფორმაციის სწრაფი და ზუსტი მიწოდების გარანტი.

მუშაობის ვექტორები მოიცავს:

- ევაკუაციის სწორი კომუნიკაცია;
- სამხედრო ოპერაციების შესახებ კონტროლირებადი საჯარო ინფორმაცია;
- ნარატივების კონტრშეტევა;
- პარტნიორ სახელმწიფოებთან კოორდინაცია.

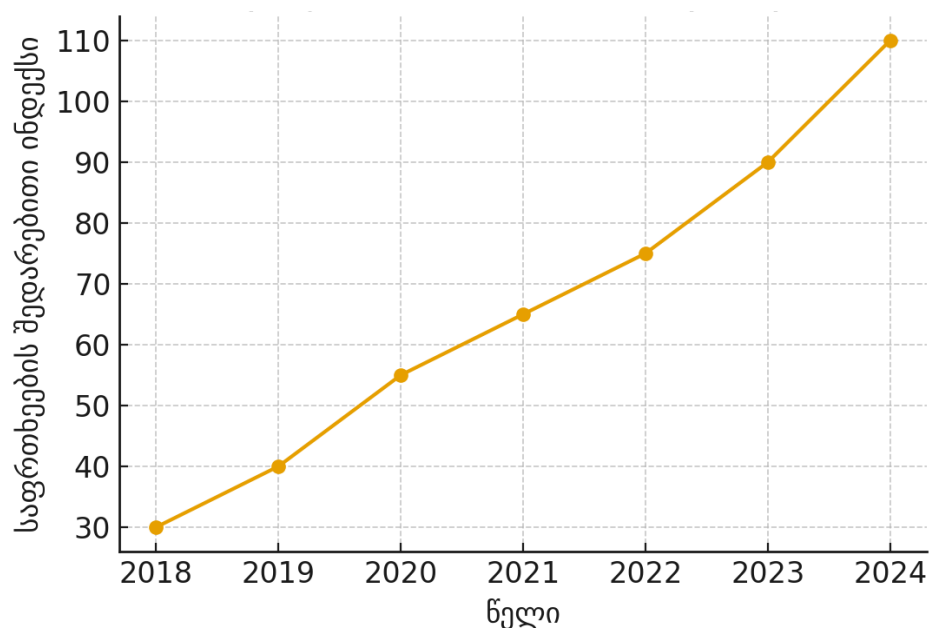
კიბერ-ინფორმაციული ოპერაციების კოორდინაცია

თანამედროვე ჰიბრიდულ ოპერაციებში ინფორმაციული და კიბერსაშუალებები ხშირად ერთიანდება:

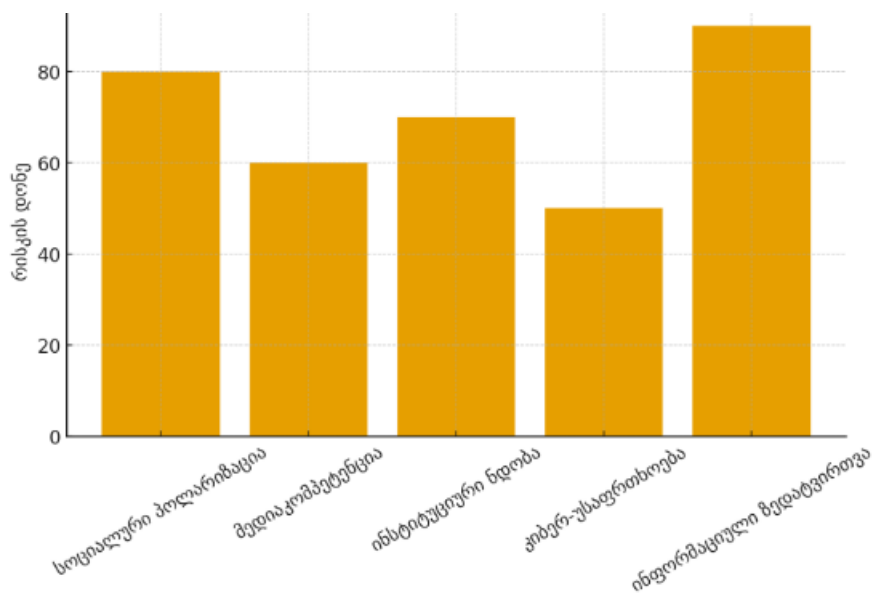
- კიბერშეტევა — ინფორმაციული კამპანია („panic framing“);
- მონაცემთა გაჟონვა — დეზინფორმაციის გავრცელება;
- ფარულად ჩაწერილი მასალები — მანიპულაციური ინტერპრეტაცია.

ამგვარი კომბინირებული მოქმედებები ქმნის მაღალი ეფექტიანობის ქცევით-ფსიქოლოგიურ ზეგავლენას.

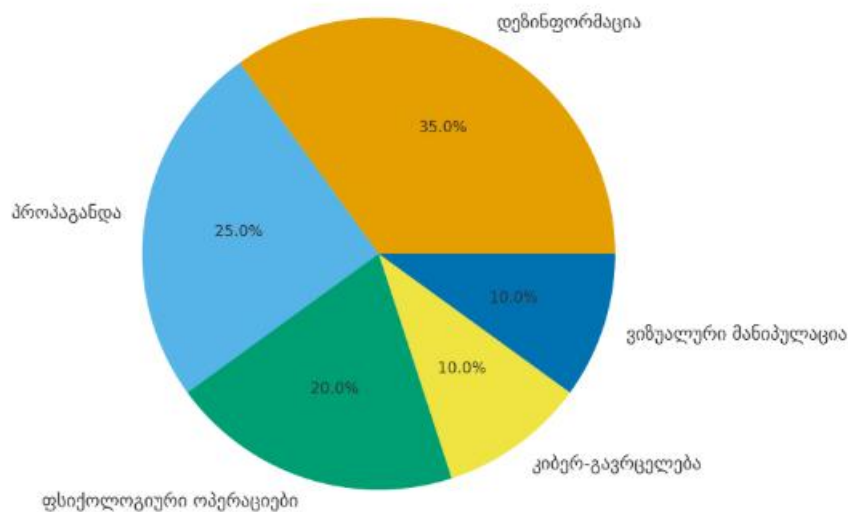
1. ჰიბრიდული საფრთხეების ზრდის დინამიკა

2. სუსტი წერტილების ანალიზი

3. ინფორმაციული შეტევების ტიპოლოგია

ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური ომების შედეგად მიყენებული დარტყმის მთავარ ფოკუსს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მასების გონებრივი ცნობიერება იღებს. ამრიგად, ხდება საზოგადოებრივი აზრის გარკვეული ფორმირება. იდეოლოგიები ამას განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევენ, რადგან ესმოდათ, რომ მასებში შესაბამისად ჩამოყალიბებულ დამოკიდებულებებს საბოლოო ჯამში შეუძლია შეცვალოს ადამიანის ცხოვრება, ანუ, საჭიროების შემთხვევაში არსებობის წესის შეცვლა, სხვა საკითხებთან ერთად ცვლის მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურის და სოციალურ წესრიგს. „მილიონებისა და ათობით მილიონის ჩვევის ძალა ყველაზე საშინელი ძალაა“, წერდა ვ. ი. ლენინი.⁵ ზოგადად, აღსანიშნავია, რომ ლენინის ნაშრომები ჯერ კიდევ ბოლომდე შესწავლილი არ არის, განსაკუთრებით იმ რეალობის კონტექსტში, რომელიც ჩვენს ქვეყანას 1917-1991 წლების ფსიქოლოგიურ ომში დასავლეთის გამარჯვების შემდეგ დაემართა. მაგრამ მაინც აუცილებელია გვახსოვდეს, რომ დასავლეთის ომი რუსეთის წინააღმდეგ ამჟამად გრძელდება. როგორც ზემოთ აღვნიშნა, ჩვენ ვსაუბრობთ ე.წ. ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიურ ომებზე. ომებში, რომელთა გამარჯვება ნებისმიერ დროს უფრო ეფექტური იყო, ვიდრე ნებისმიერი სხვა სახის იარაღის გამოყენება (მასობრივი განადგურების იარაღის ჩათვლით).⁶

⁵ В. И. Ленин Полн. собр. соч. Т. 41. С. 27.

⁶ Buzan, B., Waever, O., & de Wilde, J. Security: A New Framework for Analysis. Lynne Rienner, 1998.

ასეთი ომის დასაწყისი სსრკ-ს არსებობის დროს ჩაეყარა. შემდეგ, 1917 წლის რევოლუციის შემდეგ, აშშ-ის პრეზიდენტი ვუდრო ვილსონი თვლიდა, რომ „რუსეთის ტერიტორიაზე მყოფმა ყველა თეთრგვარდიელმა მთავრობამ ანტანტისგან დახმარება და აღიარება უნდა მიიღოს“; კავკასია - თურქეთის იმპერიის პრობლემის ნაწილია; ცენტრალური აზია ანგლო-საქსების პროტექტორატი უნდა გახდეს; ციმბირში ცალკე მთავრობა უნდა იყოს, ხოლო დიდ რუსეთში ახალი (ანუ არა საბჭოთა). „წითელი ჭირის“ დამარცხების შემდეგ, ვილსონმა ქრისტიანული ახალგაზრდული ასოციაციების რაზმების რუსეთში გაგზავნა დაგეგმა „რუსი ხალხის მორალური განათლებისა და ხელმძღვანელობისთვის“. 1918 წელს ამერიკული ჯარები ვლადივოსტოკში შევიდნენ და მხოლოდ 1922 წელს განდევნეს ისინი საბოლოოდ რუსეთის ტერიტორიიდან. არხანგელსკში იანკები გამოირჩეოდნენ იმით, რომ 38 ათასი ადამიანი საკონცენტრაციო ბანაკში მოათავსეს, რომელთაგან 8 ათასი დახვრიტეს, ხოლო კიდევ 1 ათასი შიმშილითა და ცემით გარდაიცვალა. 1917 წლის 23 დეკემბერს, საფრანგეთიდან კლემენსომ, პიშონმა და ფოშმა, ინგლისიდან ლორდ მილნერმა და სესილმა დადეს საიდუმლო კონვენცია რუსეთში გავლენის სფეროების განაწილების შესახებ: ინგლისი - კავკასია, ყუბანი, დონი; საფრანგეთი - ბესარაბია, უკრაინა, ყირიმი. შეერთებული შტატები ოფიციალურად არ მონაწილეობდა კონვენციაში, თუმცა სინამდვილეში ყველა ბერკეტი მის ხელში იყო და განსაკუთრებით პრეტენზიას ციმბირსა და შორეულ აღმოსავლეთზე აცხადებდა. პარიზის კონფერენციაზე ამერიკული დელეგაციისთვის აშშ-ის სახელმწიფო დეპარტამენტის მიერ მომზადებულმა გეოგრაფიულმა რუკამ ეს გრაფიკული დოკუმენტის მთელი სიცხადით აჩვენა: რუსეთის სახელმწიფო მხოლოდ ცენტრალური რუსეთის ამაღლებას იკავებდა. ბალტიისპირეთის ქვეყნები, ბელარუსი, უკრაინა, კავკასია, ციმბირი და ცენტრალური აზია „სახელმწიფო დეპარტამენტის“ რუკაზე „დამოუკიდებელ“ სახელმწიფოებად გარდაიქმნნენ.⁸

⁸ ანტანტა არის სამხედრო-პოლიტიკური ბლოკი, რომელიც ჩამოყალიბდა XX საუკუნის დასაწყისში საფრანგეთს, რუსეთის იმპერიასა და დიდ ბრიტანეთს შორის. ის წარმოიშვა, როგორც სამმაგი ალიანსის (გერმანია, ავსტრია-უნგრეთი და იტალია) საპირწონე და საბოლოოდ პირველი მსოფლიო ომის დროს 20-ზე მეტი სახელმწიფო გააერთიანა.

⁸ Темная сторона Америки. Развал СССР. — www.usinfo.ru

ასევე ცნობილია ალენ დალესის 1945 წლის დირექტივა სსრკ-სთან დაკავშირებით.

„მთავრობა იძულებულია, ახლა დაწყებული პოლიტიკური ომის ინტერესებიდან გამომდინარე, რუსეთთან მიმართებაში უფრო კონკრეტული და მეზრძოლი მიზნები გამოკვეთოს“, - წერდა ა. დალესი. — ...რუსეთთან დაკავშირებით ჩვენი მთავარი მიზნები, არსებითად, მხოლოდ ორამდე შემოიფარგლება:

ა. მოსკოვის ძალაუფლებისა და გავლენის მინიმუმამდე შემცირება;

ბ. რუსეთის ხელისუფლებაში მყოფი მთავრობის მიერ საგარეო პოლიტიკის თეორიასა და პრაქტიკაში ფუნდამენტური ცვლილებების განხორციელება.

...ჩვენი მიზანი საბჭოთა ხელისუფლების დამხობაა... უნდა ველოდოთ, რომ სხვადასხვა ჯგუფები ენერგიულ ძალისხმევას დაგვაყენებენ რუსეთის საშინაო საქმეებში ისეთი ზომების მიღებაში, რომლებიც დაგვაკავშირებს და საბაზს მისცემს რუსეთში პოლიტიკურ ჯგუფებს, გააგრძელონ ჩვენი დახმარების თხოვნა. ამიტომ, ჩვენ უნდა მივიღოთ გადამწყვეტი ზომები, რათა თავიდან ავიცილოთ პასუხისმგებლობა იმის გადაწყვეტაზე, თუ ვინ მართავს რუსეთს საბჭოთა რეჟიმის დაშლის შემდეგ.“⁹

„ჩვენ არ შეგვიძლია საბჭოთა კავშირის დამარცხება ჩვეულებრივ ომში“, - თქვა ჯონ კენედიმ 1961 წელს, როდესაც აშშ-ის პრეზიდენტის თანამდებობა დაიკავა. ეს აუღებელი ციხესიმაგრე არ არის. საბჭოთა კავშირის დამარცხება მხოლოდ სხვა მეთოდებით შეგვიძლია: იდეოლოგიური, ფსიქოლოგიური, პროპაგანდისტული, ეკონომიკური“.¹⁰

შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ასეთი უხილავი ომები, ომები, რომლებიც მასების ფსიქიკაზე ზემოქმედებას ეფუძნება, ყოველთვის არსებობდა. მე-20 საუკუნეში, საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების ზრდის გამო, ინფორმაციული და ფსიქოლოგიური ომი საკუთარი განვითარების ახალ ეტაპზე შევიდა. და ამიტომ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ქვეყანა, რომელსაც უფრო განვითარებული პროპაგანდა აქვს, მიაღწევს გამარჯვებას ამა თუ იმ ომში. „წინა პლანზე წამოიწია ბრძოლები ადამიანების

⁹ Ален Даллес. Директива 20/1 СНБ США от 18 августа 1948 г. — www.usinfo.ru/sssr6.htm

¹⁰ Там же Темная сторона Америки.

გონებისთვის, „სწორი“ საზოგადოებრივი აზრის შესაქმნელად, საინფორმაციო ნაკადების კონტროლისთვის.“ როგორც ამერიკელმა გენერალმა ჯ.შალიკაშვილმა თქვა: „ჩვენ ვერ გავიმარჯვებთ მანამ, სანამ CNN არ გაავრცელებს ინფორმაციას ჩვენი გამარჯვების შესახებ.“ ამ მხრივ, მიზანშეწონილია გავიხსენოთ ის ფაქტი, რომ 1986 წელს ლიბიის ამერიკული საჰაერო ძალების მიერ დაბომბვა ზუსტად დაემთხვა შეერთებულ შტატებში საღამოს საინფორმაციო გამოშვებების დაწყებას. ბოლო წლების „სამშვიდობო ოპერაციები“ თავდაპირველად სატელევიზიო პროექტების სახით იყო დადგმული. ისინი უსარგებლო იქნებოდა, თუ ტელევიზიით ვერ აჩვენებდნენ.”

პროპაგანდა ემსახურება კონკრეტული სოციალური სისტემის იდეოლოგიური კომპონენტის ფორმირებას და მიზნად ისახავს მასების ცნობიერების შეცვლას ხელისუფლებაში მყოფი მანიპულატორების სასურველი მიმართულებით. ანუ, ასეთი წარმონაქმნი მთლიანად მასების ცნობიერებაზე მანიპულაციური ტექნოლოგიების გავლენის ზონაშია, რათა თავდაპირველად ინდივიდისა და მასების ქვეცნობიერში ჩამოყალიბდეს აუცილებელი დამოკიდებულებები, შემდეგ კი, ასეთი დამოკიდებულებები აყალიბებს ქცევის შესაბამის ნიმუშებს, რომლებიც გავლენას ახდენს ხალხის ცნობიერებაზე და, შესაბამისად, გავლენას ახდენს როგორც ცალკეული ინდივიდების, ასევე მასებში გაერთიანებული ინდივიდების აზრებსა და ქმედებებზე. უნდა აღინიშნოს, რომ იდეოლოგია ასევე მასების ცნობიერების მიზანმიმართული და მეთოდური მანიპულირებაა მმართველი ელიტის დირექტივების მიზნებისთვის.

მასების ცნობიერებაზე გავლენის მოხდენისას აქტიურად გამოიყენება თანამედროვე მასმედიის შესაძლებლობები. ჩვენი აზრით, ამჟამად აუცილებელია განვასხვავოთ ის, რასაც ჩვენ მიჩვეულები ვართ, როგორც მედიის გაგებას როგორც მასობრივი მედიისა და მასობრივი კომუნიკაციის საშუალებებს, რომლებიც, პრესის, რადიოსა და ტელევიზიის (მასმედიის) გარდა, მოიცავს ასევე მასებზე კომუნიკაციური გავლენის ისეთ ფორმებს, როგორიცაა კინო (კინოთეატრის, როგორც პროპაგანდის როლი კარგად არის ცნობილი; ლენინმა ამაზე გაამახვილა ყურადღება),

თეატრები (გავიხსენოთ თეატრის როლი პროფესორ გ. შილერის ნაშრომებში),¹¹ სარეკლამო და იდეოლოგიური პლაკატები საზოგადოებრივ ადგილებში, ინფორმაცია ვიდეო და აუდიო მედიის შესახებ, წიგნები, ასევე მასების ცნობიერება-ქვეცნობიერზე ზემოქმედების სხვა საშუალებები, რათა მასებისთვის ხელმისაწვდომი ზოგადი ცოდნა გადაკეთდეს გარკვეული სამთავრობო მითითებების შესაბამის ცოდნაზე. უფრო მეტიც, ყველამ უკვე იცის ის ფაქტი, რომ ამქვეყნად აბსოლუტურად არაფერი კეთდება „უბრალოდ“. როდესაც რაიმე სახის ინსტალაცია მასების ცნობიერებაში გადის (ვიდეო გამოსახულების სახით, ტელევიზიით ან მასობრივი ზემოქმედების სხვა საშუალებებით, მაგალითად, იგივე პლაკატებითა და ბანერებით ქუჩებში), ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ ვინმე დაინტერესებულია ამ ტიპის ინფორმაციის მასების ცნობიერებაში „გადაცემით“. უფრო მეტიც, როგორც ბიზნესს, ასევე მთავრობას შეუძლია იმოქმედოს, როგორც დაინტერესებულმა მხარეებმა (თუმცა ხშირად პირველი და მეორე ფუნდამენტურად ურთიერთდაკავშირებულია კაპიტალის სამყაროში, სოციალისტური რეჟიმებისგან განსხვავებით).

ფსიქოლოგიურ ომებზე საუბრისას, ფსიქოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი ვ.გ. კრისკო ასეთი ომების შემდეგ განმარტებას იძლევა: „ფსიქოლოგიური ომი არის ადამიანებზე ზემოქმედების სხვადასხვა ფორმის, მეთოდისა და საშუალების ერთობლიობა, რომლის მიზანია მათი ფსიქოლოგიური მახასიათებლების (შეხედულებები, მოსაზრებები, ღირებულებითი ორიენტაციები, განწყობა, მოტივები, დამოკიდებულებები, ქცევითი სტერეოტიპები) სასურველი მიმართულებით შეცვლა, ასევე ჯგუფური ნორმების, მასობრივი განწყობებისა და მთლიანად საზოგადოებრივი ცნობიერების შეცვლა.“¹²

ტერმინი „ფსიქოლოგიური ომი“ მიმოქცევაში შემოიღო ამერიკელმა დაზვერვის ოფიცერმა პოლ ლაინზარგერმა, რომელმაც 1948 წელს გამოაქვეყნა ამავე სახელწოდების წიგნი.

„ფსიქოლოგიური ომი სიტყვის ფართო გაგებით არის ფსიქოლოგიის პრინციპების გამოყენება სამხედრო საქმეებში“, - წერდა პოლ ლაინზარგერი. - ვიწრო გაგებით,

¹¹ Г. Шиллер Манипуляторы сознанием. Пер. с англ.; Науч. ред. Я. Н. Засурский. — М.: Мысль, 1980. — <https://surl.li/qgjfmX>, (გადამოწმებულია 01.12.2025)

¹² В.Г. Крысько, Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт). Мн.: Харвест, 1999.

ფსიქოლოგიური ომი არის პროპაგანდის გამოყენება შეიარაღებულ ბრძოლაში ისეთი სამხედრო მოქმედებების პარალელურად, რომლებიც ავსებენ პროპაგანდას. თავის მხრივ, პროპაგანდა შეიძლება განისაზღვროს, როგორც ორგანიზებული დარწმუნება ძალადობრივი ზომების გამოყენების გარეშე. თავად ომი, სხვასთან შედარებით, შეიძლება ჩაითვალოს ძალადობის გზით გავლენისა და დარწმუნების საშუალებად. მაგალითად, თუ ჩვენ ერთ-ერთ ქალაქს თვითმფრინავებით გავანადგურებთ, მაშინ ამით ჩვენ ველით, რომ მატერიალური რესურსებისგან დაცლილ ადამიანებს წინააღმდეგობის შეწყვეტას ვაიძულებთ. თუ ჩვენ დაუყოვნებლივ დავყრით ბროშურებს დანებების შეთავაზებით, მაშინ ამ შემთხვევაში პროპაგანდა იქნება დარწმუნების გაგრძელება - ამჯერად ნაკლებად ძალადობრივი..., მაგრამ ერთიანი პროცესის განუყოფელი ნაწილი, რომლის მიზანია მტრის იძულება, შეწყვიტოს ბრძოლა.”¹³

პ. ლაინბარგერმა წამოჭრა არმიის ქვედანაყოფების შტაბში ფსიქოლოგიის გამოჩენის აუცილებლობა, რომლებსაც, მისი აზრით, ფასდაუდებელი დახმარების გაწევა შეეძლოთ.¹⁴

„პირველ რიგში, ფსიქოლოგს შეუძლია მიუთითოს ადამიანის გონების ის თავისებურებები, რომლებიც, როგორც წესი, შეუმჩნეველი რჩება“, - წერდა პ. ლაინბარგერი მას შეუძლია თქვას, თუ როგორ შეიძლება გრძნობები გარდაიქმნას აღშფოთებად, პირადი მარგებლობა მასობრივ სიმხდალედ, უთანხმოება - უნდობლობად, ცრურწმენები - მრისხანებად. ფსიქოლოგი ამას აღწევს ადამიანის ქვეცნობიერი გრძნობების მიმართებით, სადაც მისი წყარო მასალაა.

მეორეც, ფსიქოლოგს შეუძლია შემოგვთავაზოს მეთოდები მოწინააღმდეგის მორალური მდგომარეობის დასადგენად...მარტივი სტატისტიკური გამოთვლებითა და პატიმრების მცირე ნიმუშის გამოკითხვის საფუძველზე, ფსიქოლოგს შეუძლია შეაფასოს მტრის ჯარების საბრძოლო სულისკვეთება მოცემულ მომენტში სამხედრო ოპერაციების მთელ მოქმედებაში. პატიმრების არყოფნის შემთხვევაში, მას შეუძლია თითქმის იგივე შედეგების მიღწევა მტრის საინფორმაციო შეტყობინებებისა

¹³ П.Лайнбарджер, Психологическая война. — М.: Воениздат, 1962. — 350 с.

¹⁴ Там же.

და პროპაგანდის ანალიზით, რომელიც მიმართულია საკუთარი ჯარებისა და მოსახლეობისკენ...

მესამე, ფსიქოლოგს შეუძლია დაეხმაროს ოპერატიულ მუშაკებს, რომლებიც ახორციელებენ ფსიქოლოგიურ ომს, მათ მიერ გადაჭრილი ამოცანების შეფასებასა და პროპორციის გრძნობის შენარჩუნებაში. პროპაგანდას ვერაფერი მოუტანს უფრო მეტ ზიანს, ვიდრე... როგორც ადამიანების მიერ მისი გამოყენება საკუთარი თავის აღზევების მიზნით. ამ უშედეგო საქციელმა შეიძლება პროპაგანდის, სრული კრაზი გამოიწვიოს. ცნობილია, რომ მტერზე პასუხის გაცემის შესაძლებლობას დიდი კმაყოფილება მოაქვს. პროპაგანდისტი, განსაკუთრებით ომის დროს, ცდილობს მტერს უთხრას ყველაფერი, რასაც მასზე ფიქრობს... პროპაგანდისტმა ასეთი რამ არ უნდა უთხრას მტერს. მან პირადი ემოციები თავისთვის უნდა შეინახოს. ფსიქოლოგს შეუძლია პროპაგანდისტს ასწავლოს ობიექტურობა, თანმიმდევრულობა და სიმშვიდე.

და ბოლოს, ფსიქოლოგს შეუძლია რეკომენდაცია გაუწიოს პროპაგანდის საშუალებებსა და მეთოდებს: რადიო, ბროშურები, დინამიკები, ასევე ჭორების გავრცელება, პატიმრების დაბრუნება და ა.შ. ფსიქოლოგი მიუთითებს, როდის არის შესაძლებელი და როდის არა ამა თუ იმ საშუალების გამოყენება. მას ოპერატიულ ოფიცრებთან და დაზვერვის ოფიცრებთან ერთად, შეუძლია შეიმუშაოს გეგმა ყველა არსებული ფსიქოლოგიური საშუალების საუკეთესოდ გამოყენებისთვის.¹⁵

„...პროპაგანდა, - აღნიშნავს ლაინბარდერი, შეიძლება გახდეს ფსიქოლოგიური ომის ნამდვილი იარაღი, რომელიც სამეცნიერო სულისკვეთებით იქნება განპირობებული და ხელოვნებად განვითარდება, თუ... პროპაგანდისტული ოპერაციების ჩატარება... კონტროლდება სამეცნიერო მეთოდების საფუძველზე.“¹⁶

დასკვნა

ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური გავლენა დღევანდელ უსაფრთხოების გარემოში წარმოადგენს ერთ-ერთი ყველაზე კრიტიკული ტიპის ჰიბრიდულ საფრთხეს, რომელიც მიმართულია მასობრივი ცნობიერების, საზოგადოებრივი სტა-

¹⁵ Там же. П.Лайнбарджер, 1962.

¹⁶ Там же.

ბილურობისა და ეროვნული უსაფრთხოების ძირითადი სტრუქტურების დაქვეითებისკენ. თავდაცვის სექტორისთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ხდება არა მხოლოდ სამხედრო, ტექნოლოგიური და ოპერატიული მზაობა, არამედ ინფორმაციულ სივრცეში მოქმედი საფრთხეების ანალიზი, მათი სწრაფი იდენტიფიცირება და შესაბამისი შემაკავებელი მექანიზმების შექმნა.

კვლევის შედეგები მიუთითებს, რომ:

- **ჰიბრიდული საფრთხეების რაოდენობა და სიმძლავრე მზარდია**, განსაკუთრებით სოციალურ ქსელებში, მედიაში და ციფრულ გარემოში.
- **სუსტი წერტილები**, როგორცაა ინსტიტუციური ნდობის შეფერხება, მედიაკომპეტენციის დაბალი დონე და ინფორმაციული ზედატვირთვა, მნიშვნელოვნად ზრდის საზოგადოებრივ მოწყვლადობას.
- **ინფორმაციული შეტევების მრავალფეროვნება** და მათი კომბინირებული ბუნება (ფსიქოლოგიური ოპერაციები, დეზინფორმაცია, ვიზუალური მანიპულაცია) მოითხოვს ყოვლისმომცველ, ინტერდისციპლინურ მიდგომას.

ამ ფონზე თავდაცვის სისტემამ უნდა განახორციელოს:

- ეროვნული უსაფრთხოების სტრატეგიაში ინფორმაციული ოპერაციების ინტეგრირება;
- სამხედრო პერსონალის მედიაგრამოთულობისა და ფსიქოლოგიური მდგრადობის გაძლიერება;
- დემოკრატიული ინსტიტუტების, საზოგადოების და მედია გარემოს გამძლეობის ამაღლება;
- პროაქტიური სტრატეგიული კომუნიკაციის გაძლიერება.

მხოლოდ კომპლექსური, სისტემური და შედეგზე ორიენტირებული პოლიტიკები უზრუნველყოფს იმუნიტეტს, რომელიც კრიტიკულია თანამედროვე თავდაცვისთვის, სადაც ბრძოლა ხშირად იწყება არარბოლთი მეთოდებით მასობრივი ცნობიერების დონეზე.

რეკომენდაციები: ინფორმაციულ-ფსიქოლოგიური გავლენა თანამედროვე თავდაცვის სისტემაში ერთ-ერთი ცენტრალური გამოწვევაა. ის გავლენას ახდენს არა მხოლოდ ომის ველზე, არამედ საზოგადოებრივ გარემოზე, სახელმწიფო

სტაბილურობაზე და პოლიტიკურ მდგრადობაზე. მხოლოდ კომპლექსური მიდგომა – რომელიც აერთიანებს ტექნოლოგიურ, საგანმანათლებლო, სტრატეგიულ და ფსიქოლოგიურ მეთოდებს – იძლევა საშუალებას სახელმწიფოს თავდაცვისუნარიანობა იყოს სრულფასოვანი და მდგრადი.

თავდაცვის სფეროში ინფორმაციული უსაფრთხოებისა და მედეგობის გაძლიერება

1. სტრატეგიული კომუნიკაცია

სახელმწიფო და სამხედრო უწყებები უნდა აწარმოებდნენ გამჭვირვალე, პრაგმატულ და დროულ ინფორმაციას მოსახლეობასთან.

2. მედია-კომპეტენციის ამაღლება

საზოგადოების აღჭურვა ინფორმაციის გადამოწმების უნარებით არის სახელმწიფო უსაფრთხოების მნიშვნელოვანი კომპონენტი.

3. საზოგადოებრივ-სამხედრო ურთიერთობების გაძლიერება

ნდობის მაღალი დონე ამცირებს ზეგავლენის ეფექტიანობას.

4. კიბერუსაფრთხოების და ანალიტიკური ცენტრების გაძლიერება

ინფორმაციული ნაკადის მონიტორინგი, ბოტქსელების ამოცნობა და დეზინფორმაციის იდენტიფიკაცია აუცილებელია ეროვნული თავდაცვისთვის.

ბიბლიოგრაფია

- Buzan, B., Waever, O., & de Wilde, J. *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner, 1998.
- Giles, K. *Handbook of Russian Information Warfare*. NATO Defense College, 2016.
- Hoffman, F. *Hybrid Warfare and Challenges*. Joint Force Quarterly, 2009.
- Waltzman, R. *The Weaponization of Information: The Need for Cognitive Security*. RAND Corporation, 2017.
- Taddeo, M. & Floridi, L. “The Debate on the Moral Responsibilities of Online Service Providers.” *ACM Computing Surveys*, 2016.
- Rid, T. *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*. Farrar, Straus and Giroux, 2020.
- NATO StratCom COE. *Improving Resilience to Information Influence*. Riga, 2023.
- Ministry of Defence of Georgia. *National Security Concept*. Tbilisi, Latest Edition.
- EU East StratCom Task Force. *Disinformation Review*, various issues.
- McFate, S. *The New Rules of War*. HarperCollins, 2019.